

dr Janusz Bryk

Wyższa Szkoła Bankowa Merito w Warszawie

e-mail: janusz_bryk@poczta.onet.pl

ORCID: 0000-0002-3366-8037

Potencjalne ofiary handlu ludźmi w ujęciu kryminologicznym

I. Wprowadzenie: ramy prawne i metodologia

Nasza cywilizacja od początku istnienia spotyka się ze zjawiskiem niewolnictwa, które pojawiało się na wszystkich kontynentach i we wszystkich epokach w historii ludzkości. Istotą tej pierwszej w dziejach formy wyzysku jest stosunek zależności polegający na tym, że pewna grupa ludzi stanowi własność innych ludzi (lub instytucji), którzy mogą nią swobodnie rozporządzać¹. Zniewolenie może oznaczać sytuację prawną lub faktyczną. W sytuacji prawnej znajdzie się osoba, która w świetle prawa jest czyjąś własnością, natomiast w sytuacji faktycznej ktoś, kto znajduje się w posiadaniu drugiego człowieka, lecz stan ten nie jest uregulowany prawnie. Obecnie obserwujemy współczesną formę niewolnictwa – handel ludźmi.

Handel ludźmi jest tylko etapem pośrednim, który prowadzi do faktycznego zniewolenia. Co więcej, pojęcie to nie oddaje w pełni całej istoty zjawiska. W XXI w. mamy do czynienia niemal ze wszystkimi formami wyzysku, jakie występowały dotychczas, a ponadto z jego nowymi postaciami, takimi jak handel organami ludzkimi czy wykorzystywanie dzieci do tworzenia materiałów lub przedstawień o charakterze pornograficznym.

Przez lata we wspólnocie narodowej nie było zgody co do definicji pojęcia „handel ludźmi”. W Ustawie z dnia 20 maja 2010 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny, ustawy o Policji, ustawy – Przepisy wprowadzające Kodeks karny oraz ustawy – Kodeks postępowania karnego zostały wprowadzone pojęcia „handlu ludźmi” i „niewolnictwa”. Znajdują się one w art. 115 § 22 i § 23 i brzmią następująco: „§ 22. Handlem ludźmi jest werbowanie, transport,

dostarczanie, przekazywanie, przechowywanie lub przyjmowanie osoby z zastosowaniem:

1. przemocy lub groźby bezprawnej,
2. uprowadzenia,
3. podstępu,
4. wprowadzenia w błąd albo wyzyskania błędu lub niezdolności do należytego pojmowania przedsięwziętego działania,
5. nadużycia stosunku zależności, wykorzystania krytycznego położenia lub stanu bezradności,
6. udzielenia albo przyjęcia korzyści majątkowej lub osobistej albo jej obietnicy osobie sprawującej opiekę lub nadzór nad inną osobą

– w celu jej wykorzystania, nawet za jej zgodą, w szczególności w prostytucji, pornografii lub innych formach seksualnego wykorzystania, w pracy lub usługach o charakterze przymusowym, w żebractwie, w niewolnictwie lub innych formach wykorzystania poniżających godność człowieka albo w celu pozyskania komórek, tkanek lub narządów wbrew przepisom ustawy. Jeżeli zachowanie sprawcy dotyczy małoletniego, stanowi ono handel ludźmi, nawet gdy nie zostały użyte metody lub środki wymienione w pkt. 1-6.

§ 23. Niewolnictwo jest stanem zależności, w którym człowiek jest traktowany jak przedmiot własności”.

W Kodeksie karnym (k.k.) przestępstwo dopuszczenia się handlu ludźmi zostało opisane w rozdziale *Przestępstwa przeciwko wolności* w następujący sposób: „§ 1. Kto dopuszcza się handlu ludźmi, podlega karze pozbawienia wolności na czas nie krótszy od lat.

§ 2. Kto czyni przygotowania do popełnienia przestępstwa określonego w § 1, podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5”.

Problemy badawcze podjęte w niniejszej pracy dotyczą wskazania potencjalnych ofiar handlu ludźmi oraz powodów, dla których można stać się ofiarą tego procederu. Przyjętą metodą badawczą jest analiza literatury z obszaru kryminologii i wiktymologii, a techniką badawczą – przegląd dokumentów.

II. Wiktyimizacja

Aż do połowy XX w., kiedy w państwach demokratycznych w pełni wykształciły się prawa i wolności obywatelskie, kwestie dotyczące ofiar przestępstw (pokrzywdzonych) odgrywały drugoplanową rolę. To właśnie wówczas rozpoczęto jednak badania naukowe nad fenomenem pokrzywdzonego przestępstwem. Tak narodziła się wiktymologia, czyli nauka o ofierze przestępstwa (od łac. *victima* – ofiara), która skupia się na „wiktyimizacji i ofiarach w kontekście funkcjonowania systemów wymiaru sprawiedliwości”².

Pojęcie „ofiara” w literaturze wiktymologicznej jest wieloznaczne. Jego definicje można przyporządkować do trzech grup: (1) w ujęciu wąskim ofiarą jest konkretna jednostka, która doznaje krzywdy lub cierpienia w wyniku popełnionego przestępstwa; (2) oprócz jednostki do desygnatów pojęcia „ofiara” można zaliczyć grupę albo instytucję pokrzywdzoną lub poszkodowaną; (3) w ujęciu szerokim w kontekście ofiary ujmuje się też porządek moralny lub prawny zagrożony, poszkodowany lub zniszczony przez czyn karalny³. W 1999 r. została ogłoszona Polska Karta Praw Ofiary, według której za ofiarę uznaje się osobę fizyczną (a także jej najbliższych), której chronione prawem dobro zostało bezpośrednio naruszone lub zagrożone przez przestępstwo⁴.

Podstawowym przedmiotem badań wiktymologii jest rola ofiary w genezie przestępstwa, jej potencjał wiktymogenny, typologia ofiar, kategorie zagrożeń i sposoby przeciwdziałania im, a także prawa ofiar przestępstw⁵. Złożoność problematyki badawczej, jaka wynika z analizy relacji pomiędzy sprawcą a ofiarą przestępstwa, będącej przedmiotem badań wiktymologii, powoduje konieczność usystematyzowania zadań tej nauki.

Brunon Hołyst proponuje następujące ujęcie zadań wiktymologii: (1) zadania ogólne: a) diagnozowanie sytuacji, b) interpretacja sytuacji, c) zapobieganie zjawiskom niepożądanym, d) przygotowywanie propozycji dotyczących tworzenia sytuacji pożądanych; (2) zadania szczegółowe: a) edukacja społeczna w zakresie rozumienia stosunków społecznych, własnej roli w społeczeństwie, odpowiedzialności za nieostrożność i prowokację, ochrony samego siebie przed staniem się ofiarą, b) pomoc na rzecz ofiar, która ma doprowadzić do pełnego powrotu

poszkodowanej osoby do społeczeństwa (budowanie systemów pomocowych dla ofiar przestępstw), c) psychoterapia i socjoterapia osób podatnych na uleganie sytuacjom zagrożenia⁶.

Wiktymologia w ujęciu Hołysta ma dążyć do „systemowego badania wszystkich tych cech osób, a także cech sytuacji, które zawierają w sobie ładunek potencjału wiktyimizacyjnego”⁷, wobec czego zasadnicze staje się pytanie o to, kto i dlaczego najczęściej staje się ofiarą przestępstw. Współczesna wiktymologia to zatem „nauka koncentrująca się na ofiarach oraz na badaniach prowadzonych nad zjawiskiem wiktyimizacji”, rozumianej na ogół jako proces stawiania się ofiarą⁸. Ponieważ wiktyimizacja jest jednym z obszarów badań wiktymologii, opisuje się ją w kontekście dynamiki, struktury i uwarunkowań stanu pokrzywdzenia przestępstwem. Trafne i praktycznie użyteczne w edukacji i profilaktyce wiktyimizacyjnej jest definiowanie wiktyimizacji jako działania sprawiającego, że osoba staje się ofiarą przemocy, doznaje strat materialnych, krzywd moralnych czy zmian w psychice w wyniku jakiegoś zdarzenia.

III. Przyczyny handlu ludźmi

Współcześnie handel ludźmi pozostaje jednym z ważniejszych globalnych problemów. Stanowi zagrożenie dla życia i zdrowia ludzi, jest także przestępstwem naruszającym ich prawa. Autorzy wielu publikacji poświęconych handlowi ludźmi są zgodni co do przyczyn występowania zjawiska i upatrują je przede wszystkim w niskim poziomie czynników warunkujących stabilizację osobistą, rodzinną i zawodową oraz w słabej sprawności systemu prawnego państwa.

Wśród szczegółowych przyczyn handlu ludźmi można wymienić następujące: przyczyny ekonomiczne (wysoki wskaźnik bezrobocia, wysoki poziom ubóstwa, brak perspektyw na zdobycie legalnej pracy za granicą), przyczyny socjalne (przemoc w rodzinie, alkoholizm lub uzależnienie od narkotyków w rodzinie, brak zainteresowania dzieckiem ze strony rodziców, słabo rozwinięty system opieki społecznej) oraz przyczyny polityczno-społeczne (zmiana systemu politycznego w danym kraju, przemiany polityczne w sąsiednich krajach, migracje, wojny oraz konflikty zbrojne). Wskazać należy ponadto na przyczyny prawne w postaci niespójnego systemu prawnego, nieprzestrzegania praw człowieka i braku odpowiednich mechanizmów prawnych chroniących ofiarę handlu ludźmi.

W odniesieniu do kwestii wojen i konfliktów zbrojnych należy mieć na uwadze fakt doprowadzenia przez reżim białoruski do kryzysu migracyjnego na niespotykaną dotychczas skalę. W trakcie tego trwającego do dziś procesu zjawisko migracji zostało instrumentalnie wykorzystane do celów politycznych. Niedługo po tym, gdy na granicy

polsko-białoruskiej wybuchł kryzys migracyjny, rozpoczęły się działania wojenne na terytorium Ukrainy, które spowodowały przemieszczanie się dużych grup uchodźców, w szczególności kobiet i dzieci, do Polski. Wydarzenia te postawiły nowe wyzwania przed organami ścigania oraz organami wymiaru sprawiedliwości w zakresie przeciwdziałania handlowi ludźmi, który zazwyczaj towarzyszy konfliktom zbrojnym.

Dramatyczne położenie osób uciekających przed agresją militarną i katastrofą humanitarną może i – jak się okazuje – jest wykorzystywane przez przestępców, których działalności należy skutecznie przeciwdziałać. Systemowe zwalczanie wszelkich form przestępczości zorganizowanej zostało wzmocnione także przez zaostrzenie kary za przestępstwo handlu ludźmi. Odpowiednie zapisy w tym zakresie wprowadzono w Ustawie z dnia 12 marca 2022 r. o pomocy obywatelom Ukrainy w związku z konfliktem zbrojnym na terytorium tego państwa. W art. 72 pkt. 4 teże ustawy określono wysokość kary pozbawienia wolności w sytuacji skazania sprawcy, który w czasie trwania konfliktu zbrojnego na terytorium Ukrainy popełnił przestępstwo określone w art. 189a § 1 k.k. (dopuszczenie się handlu ludźmi). Kara ta może wynosić od 10 do 15 lat albo 25 lat pozbawienia wolności, co jest znaczącym zaostrzeniem przepisów w porównaniu z karą pozbawienia wolności na czas nie krótszy od lat trzech, która obowiązywała wcześniej. Wśród innych czynników niewątpliwie sprzyjających handlowi ludźmi wymienić należy wysokie zyski (handel ludźmi jest trzecim pod względem wielkości dochodów nielegalnym biznesem, tuż po handlu bronią i narkotykami).

Według szacunków działającego w ramach ONZ The United Nations Office on Drugs and Crime handel ludźmi generuje roczny dochód w wysokości 32 mld dolarów i jest procederem obarczonym niewielkim ryzykiem, co wynika ze specyficznej charakterystyki ofiar pokrzywdzonych tym przestępstwem⁹.

IV. Specyfika grup potencjalnych ofiar handlu ludźmi

1. Dzieci

Przy wyborze ofiary handlu ludźmi sprawca kieruje się niejednokrotnie wieloma kryteriami, do których należą: płeć, wiek, sytuacja rodzinna, sytuacja materialna, ambicje, plany na przyszłość, stopień wiedzy o innych krajach, bezkrytyczne podejście do przedstawianej oferty, adekwatność ofiary do celu handlu.

Handel dziećmi to pogwałcenie przysługującego każdemu dziecku prawa do zdrowego dzieciństwa, a także produktywnego życia dającego satysfakcję i poczucie godności. Definicja handlu dziećmi została sformułowana w Protokole fakultatywnym do Konwencji o Prawach Dziecka w sprawie handlu dziećmi, dziecięcej prostytucji i dziecięcej pornografii, przyjętym w Nowym Jorku 25 maja 2000 r.¹⁰. Artykuł 2 Protokołu stanowi, że „Handel dziećmi oznacza jakiegokolwiek działanie lub transakcję, w drodze której dziecko przekazywane jest przez jakąkolwiek osobę lub grupę osób innej osobie lub grupie osób za wynagrodzeniem lub jakąkolwiek inną rekompensatą”¹¹.

Tabela 1. Czynniki ryzyka wykorzystywania dzieci – ofiar handlu

Związane z rodziną	Społeczno-ekonomiczne	Związane z dzieckiem
Niski poziom edukacji w rodzinie	Ubóstwo	Bezdomność
Przemoc w rodzinie (fizyczna, psychiczna, seksualna)	Wykluczenie społeczne, przynależność do grup marginalizowanych	Niepełnosprawność
Uzależnienia w rodzinie	Bezrobocie	Braki w edukacji
Brak odpowiedniej opieki ze strony rodziców	Niski dostęp do edukacji	Uzależnienie od alkoholu / narkotyków
Powierzchnowe relacje z opiekunami	Brak perspektyw	Uleganie presji rówieśniczej
Trudna sytuacja materialna	Kulturowe normy, np.: wczesne małżeństwa, praca dzieci	Doświadczenie przemocy / wykorzystania
	Brak odpowiednio rozwiniętego systemu ochrony dzieci	Pobyty i ucieczki z placówek opiekuńczo-wychowawczych
	Konsumpcyjne podejście do życia	

Źródło: *Problem handlu dziećmi w Polsce i na świecie. Charakterystyka zjawiska i regulacje prawne*, [oprac. D. Gajewska i in.], Warszawa 2011, s. 15.

Handel dziećmi i ich wykorzystywanie wiąże się z krzywdzeniem dziecka, które w tej sytuacji doświadcza przemoc seksualnej, fizycznej i emocjonalnej ze strony sprawców¹². Pokrzywdzeni mogą być zmuszani do: (1) prostytucji, udziału w tworzeniu materiałów pornograficznych i innych usług o charakterze seksualnym, (2) żebractwa, (3) popełniania przestępstw (np. kradzieże, sprzedawanie narkotyków), (4) pracy niewolniczej, (5) pracy i usług o charakterze przymusowym (np. oddawanie organów), (6) pracy o charakterze sportowym (np. jako dżokeje w wyścigach wielbłądów), (7) przymusowego wcielania do wojska czy nielegalnej adopcji.

Pomimo tego, że różne formy handlu ludźmi znalazły miejsce w zapisach prawa międzynarodowego oraz – na ogół – prawa krajowego, nie wyczerpują one różnych form wykorzystywania dzieci jako ofiar handlu ludźmi. Zdarzały się przykłady dziewcząt z Albanii i Mołdawii uprowadzanych, aby żebrać, ale zarazem wykorzystywanych seksualnie, a także chłopców, głównie z Albanii, uprowadzanych do pracy przymusowej, zmuszanych jednak ponadto do działań przestępczych i żebrania¹³. Wobec tego można stwierdzić, że wykorzystywanie dzieci padających ofiarami handlu ludźmi ma nierzadko charakter progresywny – z chwilą, gdy zostaną uprowadzone, zaczynają być narażone na różne formy wykorzystywania.

Stosunkowo nowe formy wykorzystywania dzieci w Europie to m.in. przymusowe małżeństwa i wyłudzenie świadczeń socjalnych¹⁴. W niektórych rejonach świata dzieci są też werbowane i angażowane do działań wojennych. Dzieje się tak m.in. w Afganistanie, Somalii, Kambodży i na Sri Lance.

Szczególnie narażeni na stanie się ofiarą handlu dziećmi są małe dzieci cudzoziemcy pozostający bez opieki lub dzieci podróżujące w towarzystwie osób niespokrewnionych, dzieci przebywające w placówkach opiekuńczo-wychowawczych czy domach dziecka, nastolatki poszukujące pracy za granicą w charakterze modela/modelki, kelnera/kelnerki itp., a także dzieci z rodzin dysfunkcyjnych i dzieci zaginione.

Często spotykanym elementem profilu dziecka, które padło ofiarą handlu ludźmi, jest pochodzenie z rodziny cierpiącej z powodu przemian gospodarczych, destabilizacji społecznej, konfliktów zbrojnych, ubóstwa czy patologii, a także niski poziom wykształcenia, dyskryminacja ze względu na status migranta, brak perspektyw i desperackie dążenie do podniesienia poziomu życia¹⁵.

Handlem dziećmi zajmują się osoby obce, choć częściej są to osoby bliskie dziecku, tj. rodzina, w tym dalecy krewni. Sprawcy, chcąc wzbudzić zaufanie dziecka, posługują się różnymi metodami i technikami, np. deklarują pomoc finansową lub wsparcie w zdobyciu wykształcenia. By wprowadzić w błąd służby migracyjne, przestępcy posługują się sfałszowanymi dokumentami lub przedstawiają się jako opiekunowie dziecka.

Handlarze uciekają się do zastraszania dzieci, stosowania przemocy, torturowania, grożenia śmiercią. Wykorzystują też zależność, zwłaszcza młodszych dzieci, zaspokajając ich podstawowe potrzeby takie jak pożywienie czy schronienie. Równocześnie handlarze otaczają dzieci miłością i uczuciem, wmawiają im, że są jedynymi osobami, na których mogą polegać, co prowadzi do całkowitego uzależnienia dzieci od swoich opiekunów. Handlarze wykorzystują również fakt, że dzieci mają o wiele mniejszą niż dorośli zdolność do oceny ryzyka oraz rozróżniania między dobrem a złem.

Formy przymusu stosowane względem dzieci mogą przybierać następujące formy: przemoc fizyczna (np. bicie, przypalanie papierosami), groźby lub psychiczne znęcanie się, głodzenie, zmuszanie do picia alkoholu, zażywania narkotyków lub przyjmowania środków uspokajających, zakaz opuszczania pokoju/domu, zabranie paszportu lub innego dokumentu, oddzielenie od bliskich, przewożenie bez podania celu podróży.

Jednym z celów, do których wykorzystywane są dzieci, jest żebractwo. Obecność dzieci jako swoistego „żebraczego rekwizytu” ma na celu wzbudzenie litości i współczucia u potencjalnych ofiarodawców, a tym samym osiągnięcie wyższego zysku z tego procederu. Praktyka ta stała się powszechna do tego stopnia, że w krótkim czasie pojawiły się zorganizowane grupy trudniące się żebractwem. Procederem żebractwa zagrożone są w szczególności duże aglomeracje miejskie takie jak Rzeszów, Wrocław, Poznań, Kraków czy Warszawa.

Karolina Król, badaczka analizująca zjawisko żebractwa w Poznaniu i okolicznych miastach, wyróżniła kilka postaw żebraczych, które spotyka się najczęściej wśród dzieci. Są to: (1) grajek uliczny, kaleka – dziecko udaje niepełnosprawność lub wykorzystuje swoją chorobę czy niepełnosprawność; (2) wędrowiec – dziecko zaczepia w różnych miejscach przechodniów, często w sposób natarczywy i arogancki, prosząc o pieniądze lub papierosy; dziecko szybko i łatwo nawiązuje kontakt z innymi ludźmi; (3) żebrak okazjonalny – dziecko zbiera pieniądze w określonym celu, np. chce dorobić do zbyt niskiego kieszonkowego, zarobić na słodycze, papierosy czy innego rodzaju używki; (4) figura z rekwizytem – dziecko wykorzystuje jakiś element, np. psa, by wzbudzić współczucie; w takim przypadku żebrak stanowi jedynie dodatek do rekwizytu, który odgrywa pierwszoplanową rolę; (5) ofiara losu – dziecko przyjmuje bierną postawę, jest obojętne, apatyczne, nie nawiązuje kontaktu z przechodniami; (6) uliczny przedsiębiorca – dziecko w zamian za drobne datki oferuje swoją pomoc, która najczęściej polega na myciu szyb samochodu, wskazywaniu wolnych miejsc na parkingach; do tej formy zalicza się także uliczna sprzedaż kwiatów¹⁶.

Zgodnie z art. 104 Kodeksu wykroczeń¹⁷ wykorzystywanie małoletnich do żebractwa podlega karze aresztu, ograniczenia wolności albo grzywny.

2. Dorośli

W sytuacji, kiedy ofiarami handlu ludźmi są osoby pełnoletnie, sprawca handlu – osoba werbująca czy później wykorzystująca – szuka osób w trudnej sytuacji, np. bezrobotnych, mających problemy, zadłużonych czy samotnych matek o niskich dochodach. Idealnym celem dla sprawców są kobiety, które nie pytają, dokąd i w jakim celu mają wyjechać, i są na tyle zdesperowane, że propozycję wyjazdu przyjmują bezkrytycznie.

Wiele ofiar jest zmuszanych do prostytucji lub pracy w erotycznym przemyśle rozrywkowym. Handel ludźmi może również polegać na zmuszaniu do pracy przymusowej w charakterze pomocy domowej, robotników najemnych w rolnictwie lub w przedsiębiorstwach nastawionych na wycisk siły roboczej. Do werbowania do tego procederu kobiet i mężczyzn sprawcy używają siły, stosują podstęp albo wykorzystują przymus. Ofiary pracy przymusowej w Polsce najczęściej są rekrutowane w swoich krajach pochodzenia, nierzadko za pośrednictwem lokalnych agencji pośrednictwa pracy, gdzie są wprowadzane w błąd co do warunków pracy, płacy i zakwaterowania. Po przybyciu na miejsce cudzoziemcom odbierane są dokumenty tożsamości, a warunki zakwaterowania i pracy okazują się znacznie odbiegać od powszechnie przyjętych norm.

Stosowanie siły pociąga za sobą przemoc fizyczną lub pozbawienie wolności ofiar w celu ich podporządkowania. Przemoc fizyczna stosowana jest przede wszystkim w początkowej fazie represjonowania, określanej mianem „okresu przystosowawczego”, kiedy celem sprawców jest złamanie oporu ofiary i uzyskanie nad nią kontroli.

Oszustwo często polega na składaniu fałszywych ofert zatrudnienia. Na przykład kobiety odpowiadają na zamieszczone ogłoszenia o pracy za granicą w charakterze kelnerek, pomocy domowych lub tancerek, a po dotarciu do kraju przeznaczenia są zmuszane do prostytucji.

Przymus z kolei polega na stosowaniu ostrych gróźb lub ograniczeniu swobody fizycznej ofiar. To ukartowany plan lub schemat postępowania, mający na celu utwierdzenie ofiary w przekonaniu, że niespełnienie żądanego czynu pociągnie za sobą poważne konsekwencje. Przymus może stanowić nadużycie prawa lub nim grozić.

Ofiary handlu ludźmi często są uwikłane w różnego rodzaju zobowiązania finansowe, związane choćby z kosztami transportu do kraju docelowego. Handlarze nierzadko grożą ofiarom okaleczeniem lub śmiercią albo szantażują je bezpieczeństwem ich rodzin, które pozostały w ojczystym kraju.

Ofiary często nie zdają sobie sprawy z tego, że narzucanie im przez handlarzy formy spłacania długów są niezgodne z prawem. W wielu przypadkach wpadają one w błędne koło długów, gdyż oprócz pokrycia wstępnych kosztów związanych z przetransportowaniem do

kraju docelowego muszą regulować rachunki za bieżące wydatki. Niektóre firmy zajmujące się handlem ludźmi stosują wobec ofiar kary za zbyt niskie dzienne kwoty uzyskane z tytułu świadczonych usług lub „złe zachowanie”. Kary te przyczyniają się rzecz jasna do wzrostu zadłużenia ofiary,

Większość ofiar nigdy nie widzi rzekomo zarobionych pieniędzy, a nawet nie zna konkretnej kwoty swojego długu. Nawet jeśli ofiary czują, że uzależnienie wynikające z zaciągniętego długu jest niesprawiedliwe, trudno jest im znaleźć pomoc ze względu na bariery językowe, społeczne i fizyczne, które powstrzymują je przed szukaniem wsparcia.

Oprócz wyżej wymienionych form handlu ludźmi zidentyfikowaną formę wykorzystywania stanowi żebractwo. Na terytorium Polski w proceder ten najczęściej uwikłani zostają obywatele Rumunii¹⁸. Ofiarami padają zarówno kobiety, mężczyźni, jak i dzieci. Cudzoziemcy są rekrutowani w miejscach zamieszkania w krajach, z których pochodzą. Rekruterzy wyszukują osoby z widoczną niepełnosprawnością fizyczną, niewykształcone i pozostające w bardzo trudnej sytuacji materialnej. Analogicznie jak w przypadku wykorzystania do prostytucji, osoby nakłaniane do żebractwa są niekiedy świadome formy zarobkowania w Polsce, nie spodziewają się jednak stale rosnącego długu oraz przemocy i gróźb, jakie sprawcy stosują wobec nich i ich rodzin. W przypadku ofiar żebractwa fakt ich uwolnienia od sprawców i zapewnienia doraźnej pomocy nie jest gwarantem pełnego bezpieczeństwa i nie stanowi ochrony przed rewiktyzacją.

Sprawcy handlu ludźmi w kontaktach z potencjalnymi ofiarami posługują się następującymi metodami: zamieszczaniem ogłoszeń w prasie oraz internecie o legalnej pracy dla kobiet w charakterze kelnerek, oferowaniem ciekawego zatrudnienia i atrakcyjnych zarobków, zapraszaniem ofiar do Polski, by podjęły legalną pracę w klubie sportowym lub jako hostessy; werbowaniem ofiar za pomocą legalnie działających firm; organizowaniem szkoleń; oferowaniem dogodnych warunków mieszkaniowych i opieki rezydenta.

Formy przymusu stosowane wobec ofiar to np. pozbawienie wolności; odbieranie dokumentów tożsamości; używanie przemocy fizycznej; wielokrotne zbiorowe zgwałcenia; używanie filmów i zdjęć wykonanych podczas zgwałceń do szantażowania kobiet; zmuszanie do zaciągania kredytów i kupowania sprzętu TV, AGD i innych; zmuszanie do podpisywania weksli, na podstawie których ofiarom grożą wysokie kary za odstąpienie od pokwitowanych zobowiązań; narkotyzowanie ofiar, głodzenie i przetrzymywanie ich w skrajnych warunkach; stosowanie systemu kar; zmuszanie do kradzieży w sklepach; zmuszanie do posiadania i handlu narkotykami; wykorzystywanie dzieci jako swoistej „karty przetargowej”; organizowanie fikcyjnych związków małżeńskich;

pouczenie ofiar o tym, jak mają się zachowywać podczas ewentualnego zatrzymania przez policję.

Dominującą i coraz bardziej rozpowszechnioną formą handlu ludźmi już od kilku lat pozostaje wykorzystywanie osób do pracy przymusowej. Na etapie werbunku ofiary są wprowadzane w błąd co do warunków pracy i zakwaterowania. W trakcie wykonywania pracy nie otrzymują wynagrodzenia lub otrzymują wynagrodzenie niższe niż deklarowane, są przetrzymywane w miejscu zamieszkania lub kwaterowane w miejscach o niskim standardzie, mają ograniczoną swobodę poruszania się, ich rozmowy są kontrolowane, a telefony i dokumenty tożsamości rekwirowane. Pokrzywdzeni zmuszani są też do pokrywania kosztów zakwaterowania, wyżywienia i transportu, co powoduje narastającą spiralę długu.

W kontekście pracy przymusowej pojawia się problem szerokiej interpretacji zachowań sprawczych: od naruszenia praw pracowniczych, poprzez wyzysk do pracy lub usług o charakterze przymusowym, po znamiona niewolnictwa. Proceder ten dotyczy zarówno obywateli Polski za granicą (szczególnie w Wielkiej Brytanii, Holandii i Niemczech), jak również Polaków mieszkających w kraju oraz cudzoziemców przebywających w Polsce¹⁹.

Pandemia wirusa SARS-CoV-2 może spowodować niekorzystne zmiany na rynku pracy. Obecna sytuacja może zostać wykorzystana w celu zatrudniania osób na nieuczciwych warunkach lub wykorzystywania ich do pracy przymusowej. Dlatego też instytucje zajmujące się walką z handlem ludźmi muszą dostosowywać swoje działania do zmieniającej się dynamicznie sytuacji²⁰.

Polska z uwagi na swoje położenie geopolityczne w kontekście handlu ludźmi jest jednocześnie krajem pochodzenia ofiar, punktem tranzytowym, jak i docelowym dla ofiar handlu ludźmi. Obywatele polscy, zarówno kobiety, jak i mężczyźni, na terenie naszego kraju mogą być werbowani, a następnie wykorzystywani do pracy przymusowej, prostytucji, żebractwa, kradzieży lub wyłudzenia świadczeń oraz kredytów za granicą. Nasz kraj może stanowić również miejsce docelowe dla organizatorów handlu ludźmi. W Polsce ofiarami najczęściej padają obywatele państw europejskich: Ukrainy, Bułgarii, Białorusi oraz Rumunii, a także państw azjatyckich, m.in. Wietnamu, Filipin i Sri Lanki. Cudzoziemcy są wykorzystywani do pracy przymusowej, prostytucji, żebractwa, a niekiedy padają też ofiarami niewolnictwa domowego i eksploatacji kryminalnej²¹.

W działaniu sprawców handlu ludźmi możemy wyróżnić trzy zasadnicze etapy: (1) etap rekrutacji – werbowania bądź porwania, (2) etap nakłonienia („złamania”) ofiary przy użyciu przemocy fizycznej i psychicznej do realizacji celów sprawcy, (3) etap realizacji zamiaru sprawcy i utrzymywania ofiar w posłuszeństwie. W tym ostatnim etapie dochodzi do przejęcia kontroli nad ofiarami poprzez stosowanie przemocy fizycznej i psychicznej, gróźb

karalnych (np. grożenie zabójstwem lub skrzywdzeniem najbliższych ofiary), szantażu, przekazywania fałszywych informacji dotyczących np. sytuacji prawnej ofiary, a także uruchomienie mechanizmu długu.

W przypadku handlu ludźmi można wyróżnić następujące metody działania sprawców:

- Metoda na pracę polega głównie na rekrutacji osób przy pomocy ogłoszeń bądź osobistych kontaktów. Bardzo często wyszukuje się ofiary, podając konkretny charakter pracy (np. barmanki, hostessy, kelnerki, pomocy kuchennej, opiekunki do dzieci, opiekunki do osób starszych itd.), warunki zatrudnienia i wysokość dochodów. Służą temu ogłoszenia prasowe i internetowe, które nie mają nic wspólnego z rzeczywistością, informacje ustne, a nawet fałszywe umowy o pracę.
- Metoda na miłość polega przede wszystkim na wejściu sprawcy w związek uczuciowy z ofiarą poprzez jej uwiedzenie i zdobycie jej zaufania. Ofiara i sprawca często wyjeżdżają razem za granicę. Osoba poszkodowana sądzi wówczas, że tworzą razem związek, a granicę przekraczają w celu rozpoczęcia nowego życia. W miejscu docelowym ofiara jednak zostaje przekazana współnikom sprawcy, a następnie dochodzi do jej „złamania” i realizacji celów sprawcy. Najczęściej w takich wypadkach chodzi o prostytucję.
- Metoda uprowadzenia polega na stosowaniu przemocy fizycznej, pozbawieniu wolności i działaniu wbrew woli ofiary. W Polsce jest ona rzadko stosowana²².

V. Podsumowanie

Handel ludźmi to proceder, który z biegiem lat staje się coraz większym zagrożeniem dla podstawowych praw i wolności człowieka, ingerującym w cudze życie, nietykalność cielesną i prawo do decydowania o sobie samym. Obecnie za niepodważalny uznaje się fakt, że proceder ten ma charakter ponadpaństwowy i występuje w większości państw na świecie. W Europie stanowi on wynik długotrwałych procesów globalizacji, integracji regionalnej i ponadnarodowej oraz otwarcia granic pomiędzy krajami Europy Zachodniej i tzw. dawnego bloku wschodniego. Nie sposób nie zauważyć, że handel ludźmi rozpatrywać można jako współczesny przejaw niewolnictwa, wykorzystywania cudzej pracy i traktowania ludzi jako własności, nad którą ma się w nieograniczoną władzę²³. Dlatego też zagadnienie dotyczące grup potencjalnych ofiar handlu ludźmi jest tak istotne dla podmiotów zajmujących się zapobieganiem temu procederowi, ściganiem jego sprawców i niesieniem pomocy jego ofiarom.

Przypisy

- 1 *Niewolnictwo*, [w:] *Encyklopedia Powszechna PWN*, t. 3, [red. nac. W. Kryszewski], Warszawa 1985, s. 277.
- 2 E. Bieńkowska, *Wiktymologia*, Warszawa 2018, s. 79.
- 3 J. Błachut, A. Gaberle, K. Krajewski, *Kryminologia*, Warszawa 2004, s. 427.
- 4 Polska Karta Praw Ofiary – przygotowane przez Ministerstwo Sprawiedliwości we współpracy z instytucjami i organizacjami rządowymi i pozarządowymi, ogłoszone w październiku 1999 r. zestawienie obowiązujących praw przysługujących ofiarom przestępstw. Karta ma stanowić pomoc dla każdego pokrzywdzonego w sytuacjach, gdy jego prawa nie są respektowane, jak również przypominać policjantom, prokuratorom i sędziom, że dążąc do zebrania materiału dowodowego oraz ustalenia i osądzenia faktycznych sprawców przestępstw, nie mogą pomijać faktu, że ofiara pozostaje w szczególnej sytuacji. Zob. także Ustawa z dnia 7 lipca 2005 r. o państwowej kompensacie przysługującej ofiarom niektórych przestępstw umyślnych (Dz.U. 2016 poz. 325. Tekst jednolity).
- 5 E. Bieńkowska, dz. cyt., s. 45 i n. Zob. także M. Kuć, *Wiktymologia*, Warszawa 2010.
- 6 B. Hołyst, *Wiktymologia*, Warszawa 2011, s. 37–39; tenże, *Wiktymologia kryminalna*, Warszawa 2021, s. 21–30.
- 7 Tenże, *Wiktymologia...*, s. 37.
- 8 Por. N. Mirska, *Podatność wiktyimizacyjna a samoocena i optymizm*, „Bezpieczeństwo. Teoria i Praktyka” 2009, nr 1–2, s. 137.
- 9 *Handel ludźmi. Praktyczne aspekty prowadzenia postępowań. Podręcznik dla organów ścigania i wymiaru sprawiedliwości*, [red. W. Kotowski], Warszawa 2022, s. 12–13.
- 10 Polska ratyfikowała protokół w 2004 r. Zob. Ustawa z dnia 10 września 2004 r. o ratyfikacji Protokołu fakultatywnego do Konwencji o prawach dziecka w sprawie handlu dziećmi, dziecięcej prostytucji i dziecięcej pornografii, przyjętego w Nowym Jorku dnia 25 maja 2000 r. (Dz.U. nr 238 poz. 2389).
- 11 Należy zauważyć, iż Protokół fakultatywny w przeciwieństwie do Protokołu z Palermo nie zawęża handlu ludźmi ani handlu dziećmi do działań w ramach przestępczości zorganizowanej czy o charakterze międzynarodowym. Na ten temat zob. E. Zielińska, *O zgodności polskiego ustawodawstwa karnego z Protokołem Dodatkowym do Konwencji o Prawach Dziecka w sprawie handlu dziećmi, dziecięcej prostytucji i dziecięcej pornografii*, „Dziecko Krzywdzone. Teoria, Badania, Praktyka” 2005, Vol. 4, No. 3, s. 47–59.
- 12 *Podręcznik z materiałami dotyczącymi dobrych praktyk walki z handlem dziećmi*, Wiedeń 2006, s. 25, 30; *Problem handlu dziećmi w Polsce i na świecie. Charakterystyka zjawiska i regulacje prawne*, [oprac. D. Gajewska i in.], Warszawa 2011, s. 2; J. Bryk, *Handel ludźmi – handel dziećmi*, [w:] *Nielegalne rynki. Geneza, skala zjawiska oraz możliwości przeciwdziałania*, pod red. nauk. W. Pływaczewskiego, P. Chlebowicza, Olsztyn 2012.
- 13 B. Hołyst, *Psychologia kryminalistyczna. Diagnoza i praktyka*, Warszawa 2021, s. 960–961.
- 14 *Podręcznik...*, s. 25, 30; *Problem handlu dziećmi w Polsce i na świecie...*, s. 2.
- 15 J. Bryk, dz. cyt., s. 106–107.
- 16 K. Król, *Żebractwo we współczesnej Polsce jako kwestia ekonomiczno-społeczna*, niepublikowana rozprawa doktorska, Poznań 2004.
- 17 Ustawa z dnia 20 maja 1971 r. – Kodeks wykroczeń (Dz.U. 2021 poz. 281).
- 18 J. Bryk, J. Bryk, *Żebractwo jako forma handlu ludźmi*, [w:] *Wybrane prawne, kryminologiczne i medyczne aspekty wykluczenia społecznego*, red. nauk. E.M. Guzik-Makaruk, E.W. Pływaczewski, Białystok 2016, s. 186.
- 19 *Raport – handel ludźmi, 2020 r.*, s. 30, <https://www.gov.pl/web/handel-ludźmi/handel-ludźmi-w-polsce-raport-2020> (dostęp: 15.01.2023).
- 20 Tamże.
- 21 Tamże, s. 2.
- 22 I. Malinowska, *Handel ludźmi. Metody działania sprawców*, Poznań 2015.
- 23 Na ten temat zob. *Handel ludźmi. Praktyczne aspekty prowadzenia postępowań...*, s. 9.

Bibliografia

Akty prawne

- Ustawa z dnia 20 maja 1971 r. – Kodeks wykroczeń (Dz.U. 2021 poz. 281).
- Ustawa z dnia 7 lipca 2005 r. o państwowej kompensacie przysługującej ofiarom niektórych przestępstw umyślnych (Dz.U. 2016 poz. 325. Tekst jednolity).
- Ustawa z dnia 10 września 2004 r. o ratyfikacji Protokołu fakultatywnego do Konwencji o prawach dziecka w sprawie handlu dziećmi, dziecięcej prostytucji i dziecięcej pornografii, przyjętego w Nowym Jorku dnia 25 maja 2000 r. (Dz.U. nr 38 poz. 2389).
- Ustawa z dnia 20 maja 2010 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny, ustawy o Policji, ustawy – Przepisy wprowadzające Kodeks karny oraz ustawy – Kodeks postępowania karnego (Dz.U. nr 98 poz. 626).
- Ustawa z dnia 12 marca 2022 r. o pomocy obywatelom Ukrainy w związku z konfliktem zbrojnym na terytorium tego państwa (Dz.U. poz. 583).
- Polska Karta Praw Ofiary z października 1999 r.

Opracowania

- Bieńkowska E., *Wiktymologia*, Warszawa 2018.
- Błachut J., Gaberle A., Krajewski K., *Kryminologia*, Warszawa 2004.
- Bryk J., *Handel ludźmi – handel dziećmi*, [w:] *Nielegalne rynki. Geneza, skala zjawiska oraz możliwości przeciwdziałania*, pod red. nauk. W. Pływaczewskiego, P. Chlebowicza, Olsztyn 2012.
- Bryk J., Bryk J., *Żebractwo jako forma handlu ludźmi*, [w:] *Wybrane prawne, kryminologiczne i medyczne aspekty wykluczenia społecznego*, red. nauk. E.M. Guzik-Makaruk, E.W. Pływaczewski, Białystok 2016.
- Handel ludźmi. Praktyczne aspekty prowadzenia postępowań. Podręcznik dla organów ścigania i wymiaru sprawiedliwości*, [red. W. Kotowski], Warszawa 2022.
- Hołyst B., *Psychologia kryminalistyczna. Diagnoza i praktyka*, Warszawa 2021.
- Hołyst B., *Wiktymologia*, Warszawa 2011.
- Hołyst B., *Wiktymologia kryminalna*, Warszawa 2021.
- Król K., *Żebractwo we współczesnej Polsce jako kwestia ekonomiczno-społeczna*, niepublikowana rozprawa doktorska, Poznań 2004.
- Kuć M., *Wiktymologia*, Warszawa 2010.
- Malinowska I., *Handel ludźmi. Metody działania sprawców*, Poznań 2015.
- Mirska N., *Podatność wiktyimizacyjna a samoocena i optymizm*, „Bezpieczeństwo. Teoria i Praktyka” 2009, nr 1–2.
- Niewolnictwo*, [w:] *Encyklopedia Powszechna PWN*, t. 3, [red. nac. W. Kryszewski], Warszawa 1985.

Podręcznik z materiałami dotyczącymi dobrych praktyk walki z handlem dziećmi, Wiedeń 2006.

Problem handlu dziećmi w Polsce i na świecie. Charakterystyka zjawiska i regulacje prawne, [oprac. D. Gajewska i in.], Warszawa 2011.

Zielińska E., *O zgodności polskiego ustawodawstwa karnego z Protokołem Dodatkowym do Konwencji o Prawach Dziecka w sprawie handlu dziećmi, dziecięcej prostytucji i dziecięcej*

pornografii, „Dziecko Krzywdzone. Teoria, Badania, Praktyka” 2005, Vol. 4, No. 3.

Internet

Raport – handel ludźmi, 2020 r., <https://www.gov.pl/web/handel-ludzmi/handel-ludzmi-w-polsce-raport-2020> (dostęp: 15.01.2023).

Abstrakt

Handel ludźmi wciąż pozostaje jednym z najważniejszych problemów współczesnego świata. Stanowi zagrożenie dla życia i zdrowia ludzi, jest także przestępstwem naruszającym ich prawa. Handel ludźmi rozpatrywany jest jako współczesny przejaw niewolnictwa, wykorzystywania cudzej pracy i traktowania ludzi jako własności, nad którą ma się nieograniczoną władzę i możliwość decydowania o jej losie. W handlu ludźmi przejawia się to, co w człowieku najgorsze, ale i to, co najsłabsze. Z jednej strony mamy do czynienia z człowiekiem traktującym inną istotę ludzką jak rzecz, którą można kupić, sprzedać lub wypożyczyć. Z drugiej strony – z człowiekiem, który w swojej skrajnej słabości, czy to społecznej – spowodowanej okolicznościami zewnętrznymi, czy psychicznej – będącej np. następstwem strachu, zostaje sprowadzony do roli przedmiotu i jako taki jest całkowicie zniewolony, pozbawiony inicjatywy i odarty z godności. Można powiedzieć, że mamy w tej sytuacji do czynienia z kwintesencją zła w relacjach międzyludzkich. W artykule zostały zaprezentowane problemy dotyczące handlu ludźmi, a w szczególności potencjalnych ofiar tego procederu. Spojrzenie na ofiary handlu ludźmi przez pryzmat kryminologiczny daje szerokie pole do analizy przedstawionego problemu.

Słowa kluczowe: handel ludźmi, sprawca, ofiara, wiktymologia

Abstract

Potential victims of trafficking in human beings from the criminological point of view

Human trafficking still remains one of the most important problems of the modern world. It poses a threat to human life and health, it is also a crime that violates their rights. Human trafficking is seen as a modern manifestation of slavery, the exploitation of other people's labor and the treatment of people as property over which one has fully unlimited power and the ability to decide its fate. In human trafficking, manifested is what is the worst in man, but also what is the weakest. On the one hand, we are dealing with a man who, in his humanity, treats another human being as an object, as a thing that can be bought, sold or borrowed. On the other hand, we are dealing with a man who, in his extreme weakness, whether social – caused by external circumstances or psychological – resulting from, for example, fear, is reduced to the role of an object and as such is completely enslaved, deprived of initiative and stripped of dignity. It can be said that in this situation we are dealing with the quintessence of evil in interpersonal relationships. The article presents problems related to the issue of trafficking in human beings, in particular the recognition of potential victims of this practice. Looking on the victims of trafficking in human beings through the criminological prism gives a wide field for the analysis of the presented problem.

Keywords: human trafficking, perpetrator, victim, victimology

Janusz Bryk – dr, absolwent Wydziału Prawa Uniwersytetu Warszawskiego, wieloletni prokurator, a następnie pracownik naukowo-dydaktyczny Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie oraz Wyższej Szkoły Policji w Szczytnie, gdzie m.in. pełnił funkcję dziekana Wydziału Policyjnych Nauk Stosowanych. Obecnie nauczyciel akademicki w Wyższej Szkole Bankowej Merito w Warszawie. Jego główne zainteresowania naukowe obejmują prawo karne, kryminologię, wiktymologię oraz zwalczanie przestępczości. Autor ponad 70 publikacji i uczestnik ponad 120 konferencji naukowych w kraju i za granicą.